

Стручни чланак
UDK:371.12:371.31.

ИСКУСТВА ИЗ РАДА НА УНАПРЕЂИВАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА НАСТАВНИКА, ПЕДАГОГА И УЧЕНИКА

PRACTICAL EXPERIENCE IN IMPROVING THE COMPETENCES OF THE TEACHERS, EDUCATIONALISTS AND STUDENTS

Радмила Ђеклић, Влатка Спасојевић

Резиме: Документ „Европски оквир за кључне компетенције“ представља значајну основу за усаглашавање образовних система земаља Европске уније, посебно у погледу стандардизације квалитета рада на стицању кључних компетенција ученика.

У релевантним образовним институцијама код нас активности су још увијек више усмјерене на дефинисање оквира кључних компетенција, а мање на разраду стратегија њиховог развијања.

У овом раду указаћемо на нека искуства из практичног рада на развијању кључних компетенција ученика који је организован у оквиру пројекта „Школа и развој компетенција – како учити и како живјети с другим“.

Презентоваћемо и неке елементе концепта стручног усавршавања наставника и стручних сарадника који су утемељени на партнерском односу, а одвија се по систему: учи и вјежбај; „докажи“ стечену компетенцију – примијени научено; помози другима да науче; планирај и континуирано развијај кључне компетенције ученика.

Кључне ријечи: кључне компетенције, развој младих, ученик, наставник, стручни сарадник.

Abstract: *The document called “European framework of key competences” is of great importance for harmonizing the educational systems of the European Union countries, particularly in terms of quality standardization of acquisition of students’ key competences.*

In the educational institutions in our country, activities are still more focused on defining the framework of key competences and less on development of the strategies for their development.

In this paper, we shall point out to certain practical work experience in the development of the students’ key competences which are organized as part of the project called “School and competence development- how to learn and how to live with others.”

We shall also present the concept of the teachers and associates’ professional development which is based on partnership, and conducted by the system: learn and practice, demonstrate the acquired competence- use what you have learnt, help others learn, plan and continually develop students’ key competences.

Key words: *key competences, development of the young, student, teacher, educationalist*

1. КЉУЧНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ КАО ПОЛАЗНА ОСНОВА ЗА УТВРЂИВАЊЕ КВАЛИТЕТА ОБРАЗОВАЊА

Појам компетенција се различито дефинише у зависности од специфичности намјене, приступа и контекста у коме се овај термин користи као и од теоријско-стручног усмјерења самог аутора. Појам компетенције код већине аутора подразумијева: особине, знање, способности, вјештине, искуства, ставове и вриједности као међусобно зависне и повезане елементе. Кључне компетенције, како наводи Слободан Станојловић, се „темеље на циљевима који се уграђују у све наставне предмете, највећим дијелом нису везане уз специфична знања из појединих предмета и обавезују већи број или све наставнике на њихово остваривање“. [1]

Значајан допринос операционализацији компетенција ученика код нас дао је Ненад Сузић који се ослањао на ставове бројних теоретичара и резултате истраживања. Развио је модел *Двадесет осам компетенција за XXI вијек* [2] у коме шире расправља о четири групе компетенција: когнитивне, емоционалне, социјалне и радно-акционе компетенције.

Документ „Европски оквир за кључне компетенције“ представља значајну основу за усаглашавање образовних система земаља Европске уније, посебно у погледу стандардизације квалитета рада на стицању кључних компетенција ученика. У оквиру овог документа конкретније је разрађено осам подручја кључних (генеричких и преносивих) компетенција које се сматрају нужним за све чланове друштва које почива на знању:

1. *Комуникације на матерњем језику;*
2. *Комуникације на страном језику;*
3. *Компетенција у математици, природним наукама и техници;*
4. *Информатичка компетенција – кориштење информацијске и комуникацијске технологије;*
5. *Знати како учити – умијеће организовања и управљања властитим учењем;*
6. *Интерперсоналне, интеркултуралне, друштвен и грађанск компетенције (конструктивно и успјешно учешће у друштву – способност појединца за потпуну партиципацију у грађанском животу, усмјереност према демократској партиципацији);*
7. *Предузетност и иновативност – способност појединца да идеје претвара у активности на креативан начин и*
8. *Културолошко изражавање (музика, медији, физичка култура и очување здравља, књижевност, умјетност).[3]*

У нашим релевантним образовним институцијама активности су још увијек више усмјерене на дефинисање оквира кључних компетенција, а мање на разраду стратегија њиховог развијања.

У овом раду под појмом компетенција подразумијевамо посједовање (комбинацију) потребних знања, вјештина, навика, ставова, вриједности и искустава који омогућавају појединцу да извршава одређене улоге и успјешно дјелује у специфичним ситуацијама, односно професији. Дакле, компетенције описују ниво оспособљености појединца да употреби комбинацију наведених обиљежја и да успјешније управља властитим учењем. Оне одражавају општи помак интереса с поучавања на сам процес учења.

Улога школе у погледу формирања кључних компетенција ученика је велика и одговорна. Она се реализује кроз остваривање постављених циљева и очекиваних васпитно-образовних исхода. Остају отворена питања: колико школа и у ком степену развија когнитивне, емоционалне, социјалне и радно-акционе компетенције што подразумијева развијање радозналости, аналитичко и логичко закључивање, вјештину одабирања информација, иновативност, креативност, ангажован и тимски рад, одговорност, разумијевање других, комуникативност и толеранцију, самопоуздање, самосталност, савјесност, ниво аспирације и постигнућа; унутрашњу мотивацију и оптимизам; дефинише ли школа стандард квалитета знања, вјештина, вриједности.

У погледу практичног остваривања кључних компетенција ученика у школама постоји низ отворених питања од којих су два најзначајнија:

- Директори, педагози и наставници нису довољно информисани о кључним компетенцијама које су у функцији припреме за цјеложивотно учење и остваривење квалитетних интерперсоналних односа. Отуда је природно да код њих нису у потребној мјери развијени пожељни ставови о значају и потреби стицања и развијања кључних компетенција.

- Мало је инструктивних материјала који указују на практичне аспекте стратегија за развој кључних компетенција ученика на конкретним садржајима наставног плана и програма.

То је био један од разлога да се на подручју Бијељине, Угљевика и Лопара покрене пројекат „Школа и развој компетенција – како учити и како живјети с другим“¹.

У овом раду указаћемо на нека искуства из практичног рада на развијању кључних компетенција ученика који је организован у оквиру овог пројекта. Презентоваћемо и неке елементе концепта стручног усавршавања директора, педагога и наставника који су утемељени на партнерском односу, а одвија се

---

¹ Аутор и руководилац овог пројекта је мр Слободан Станојловић, који је аутор и приручника истоименог назива на коме је заснован пројекат. Организација, супервизија и подршка реализацији пројекта укључивала је усаглашено дјеловање ОСЦЕ Кацеларија Бијељина, Актива директора основних школа Бијељина, Угљевик, Лопаре и Друштва педагога Републике Српске, секција Бијељина, укључујући и пројектни тим. Пројектом су обухваћене све основне школе поменуте регије (18), једна средња школа и Педагошки факултет у Бијељини.

по систему: учи и вјежбај; „докажи“ стечену компетенцију – примијени научено; помози другима да науче; планирај и континуирано развијај кључне компетенције ученика.

Посебно ћемо се осврнути на активности у школама које су у вези са реализацијом циља пројекта: оспособити наставнике и стручне сараднике за практичну реализацију очекиваних исхода наставног програма у односу на кључне компетенције: „знати како учити“ и „интерперсонална, друштвена и интеркултурална компетенција“ („знати како живјети с другим“).

У школским условима когнитивне способности неодвојиве су од интерперсоналних, јер когниција се јача размјеном знања и искустава. Интерперсоналне способности пружају осјећај припадности групи гдје се сваки члан осјећа подржаним. Спајање когнитивних и интерперсоналних способности сложен је и важан задатак савремене школе.

То је наш практичан одговор на захтјеве који се постављају пред образовним системом БиХ, да припрема младе за живот у демократском друштву и лакше сналажење у процесима глобализације, убрзаног технолошког развоја и афирмације различитости.

2. ЕЛЕМЕНТИ КОНЦЕПТА СТРУЧНОГ УСАВРШАВАЊА У ФУНКЦИЈИ РАЗВИЈАЊА КОМПЕТЕНЦИЈА

Стручно усавршавање директора, педагога и наставника за унапређивање рада на развијању кључних компетенција у школи одвијало се у неколико фаза. Наводимо неке активности које су реализоване у два релативно независна циклуса и програма.

Програм „*Стил (руко)вођења као фактор успјешности*“ (17 педагога и 15 директора), реализован је 2009. године с циљем да се осигура неопходан ниво информисаности и свијест о неопходности патрнерског дјеловања школског менаџмент тима у погледу унапређивање кључних компетенција у школи.

Програм „*Како учити и како живјети с другим*“ реализован је током 2010 године, у три фазе:

- *иницијална обука* будућих едукатора (6 наставника и 8 стручних сарадника);
- *обука наставника у школама* и студената (70 наставника и 25 студената) и
- *савјетовање у циљу презентација нивоа компетентности* и модела савременог приступа настави и учењу.

Реализатор иницијалне обуке је био Слободан Станојловић, а обуку у школама су вршили едуковани стручни сарадници и наставници.

У школама се даље реализују сличне активности као и током иницијалне обуке и одвијају се по систему *учи и вјежбај*; „докажи“ *стечену компетенцију – примијени научено; помози другима да науче; планирај и континуирано развијај кључне компетенције ученика.*

На основу евалуације квалитета реализације пројектованих активности (пет анонимних анкета) и непосредних запажања издвајамо следеће ефекте у вези са учешћем у пројекту:

- Значајно је унапријеђен стил руковођења, квалитет сарадње, тимски и партнерски рад је организованији и продуктивнији, а интерперсонални односи и комуникација у школи квалитетнији. Покренута су многа важна питања од значаја за квалитетну комуникацију и сарадњу на обављању заједничких послова од стране одговорних у области васпитања и образовања;

- Квалитет приручника *Школа и развој компетенција – како учити и како живјети с другим*, као основа за развијање програма, вреднован је као занимљив, јасан, креативан и практично примјенљив;

- Квалитет припремања наставника и стручних сарадника за рад је функционалнији, сврсисходнији и ефикаснији. Подстиче се ангажован, иновативан и креативан приступ припремању и реализацији наставних садржаја;

- Квалитет наставе и васпитног рада са ученицима је већи (поучавање и учење су занимљивији, лакши и ефикаснији, више се подстиче на размишљање и закључивање, самосталност и креативност).

3. МАПЕ УМА – ПРАКТИЧНА ОСТВАРЕЊА СТРАТЕШКОГ ЦИЉА ОБРАЗОВАЊА

Један од стратешких циљева образовања полази од тога да у савременој цивилизацији *учење учења* добија посебан значај. Будући школски систем оријентисаће се на вјежбање учења или за оспособљавање личности за учење, а тек онда за знање или меморисање садржаја. Ипак, однос освајања способности учења и меморисања садржаја не треба радикализовати. Овај однос је дијалектичан, а начелну предност ће имати *учење учења*, јер ће учење чињеница бити у функцији развијања способности учења. Суштинска разлика је у томе што „приоритетни циљ традиционалног школског учења је меморисање чињеница, а циљ *учења учења* је развијање способности учења“.[4]

У односу на општу дефиницију, мапа ума представља „израз брилијантног размишљања и према томе представља природну функцију људског ума. То је моћно графичко средство које обезбјеђује универзални кључ за ослобађање потенцијала мозга.“ [5] Мапа ума посједује четири основне карактеристике:

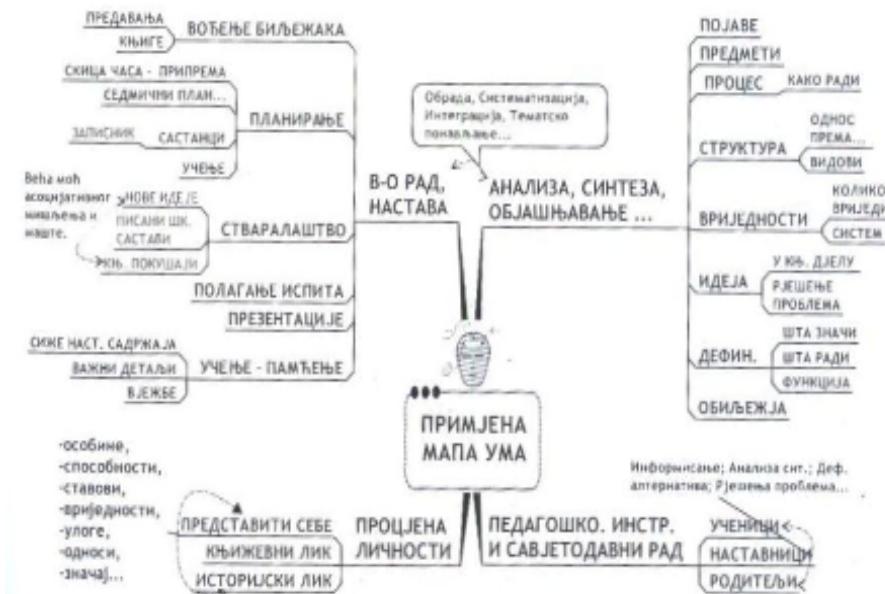
1. предмет пажње је кристализован у централној слици;
2. главне теме предмета се гранају из централне слике;

3. гране садрже лик или кључну ријеч отиснуту на придруженој линији. Теме од мањег значаја се такође представљају као гране повезане са гранама вишег нивоа;
4. гране формирају повезану „чворишну“ структуру.[5]

Могућност практичног остварења стратешког циља образовања *учење учења* и *припремање за цјеложивотно учење*, представљају мапе ума које су у већини европских земаља утврђене као образовни стандард. Научна утемељеност мапа ума полази од резултата истраживања Сперија и његових сарадника да лијева хемисфера мозга управља функцијама интелекта у вези са ријечима, логиком, бројевима, редослиједом, линеарним размишљањем, анализом и листама, а десна хемисфера мозга надлежна је за ритам, машту, способност замишљања, осјећај за боје, простор и цјеловитост слике. Коришћењем обје мождане хемисфере, свака од њих погодује развоју оне друге. Исти аутор тврди да се учење у класичном систему наставе заснива на функцијама лијеве хемисфере мозга, док су потенцијали десне хемисфере неискориштени. [6]

Примјена мапа ума у настави је многобројна. Било који облик води стимулативнијем, продуктивнијем и ефикаснијем учењу. Имајући у виду синергичку физиологију рада мозга на градњи гигантских структура, а на основу знања које ученик већ посједује, даља надоградња ставља наставника у један нови положај када говоримо о примарним функцијама ученика у настави. У ери информација немогуће је све меморисати, а адекватна селекција информација, као и њихова примјена, омогућава нову визију *учења учења* гдје мапе ума могу послужити као савршен алат.

Слика 1: Мапа ума [7]

У настави мапе ума наставници су користили као: *припрему биљежака за предавање, израду годишњег плана, презентацију наставних јединица, провјеру знања.*

Припрема биљежака за предавање у облику мапе ума је ефикаснија од писане форме, јер актерима у настави пружа могућност константног прегледа цјелокупног субјекта; омогућава одржавање савршене равнотеже говора и структуриране презентације уз прецизно праћење временског тока излагања.

Израда годишњег плана градива у виду мапе ума наставнику пружа могућност прегледности читавог годишњег наставног програма у односу на сегменте, наставне, теме, те наставне јединице.

Презентација наставних јединица заузима најзначајнији дио употребе мапа ума у настави. У односу на врсту мапе ума углавном су се у конкретном раду користила три облика:

- *готов модел* мапе ума (преузет из Приручника);
- *скице часа* (као властите мапе ума наставника у изради наставне јединице, прилагођене конкретно нивоима знања ученика са јасним задацима и дидактичким компонентама часа) и
- *забиљешке ученика* у виду мапе ума за дату обраду наставне јединице.

4. ИСКУСТВА ИЗ ПРАКТИЧНОГ РАДА НА РАЗВИЈАЊУ КЉУЧНИХ КОМПЕТЕНЦИЈА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

У даљем раду наводимо конкретне садржаје активности у основној школи „Свети Сава“ у Бијељини које су биле у функцији развијања неких елемената кључних компетенција: *знати како учити и интерперсонална, друштвена и интеркултурална компетенција – знати како живјети с другим.*

Обуком је у школи у обухваћено 28 наставника разредне наставе (16 професора разредне наставе од првог до петог разреда) и предметне наставе (12 наставника – историје, географије, основа информатике, вјеронауке, математике и физике, енглеског језика) и један стручни сарадник.

У школској 2009/2010. години у мају реализована је обука за наставнике у којој је обучено 12 наставника ове школе и један стручни сарадник. Оперативни план обуке у школи сачињен је по узору на модел обуке наставника и стручних сарадника, а усвојен је на састанку менаџмент тима. Обуци је претходило информисање наставника о основи Програма и могућностима примјене Приручника. Информисање је обављено у виду групних консултација са наставницима. Том приликом указано је на све аспекте примјене: стручно усавршавање, израда скица часа, напосредан рад у настави са посебним

тежиштем на реализацији часова из програма васпитног рада са ученицима као и упознавању ученика са техникама *учења учења*. У првом циклусу обуке наставника успјешно је савладан електронски програм израде мапа ума (Mind Manager x5). Укупан проценат едукованих наставника у првом циклусу је 15%.

Оперативним планом обуке за школску 2009/10. годину планирана је презентација припрема – скица часа у виду мапа ума и реализација часова уз примјену мапа ума за јуни 2010. године. Извршен је избор материјала (12 мапа ума) за изложбени пано за презентацију и представљање школе на савјетовању у јуну.

У школској 2010/2011. години утврђен је Програм стручног усавршавања наставника (анекс Годишњег програма рада школе) који укључује реализацију радионичких активности из приручника у вези са интерперсоналним, друштвеним и интеркултуралним компетенцијама које се реализују у оквиру програма васпитног рада у одјељенској заједници, реализацијом готових, иновираних модела и скица часа (мапа ума) као и израдом и примјеном самостално креираних скица часа.

У другом циклусу обуке, који подразумијева двије фазе, обухваћено је 16 наставника - 14% (професора и наставника разредне и предметне наставе). До сада обуку су успјешно завршила 32 наставника, укупно 39% (21 наставник разредна настава, 11 наставника предметна настава).

У односу на дату табелу 1. (прилог 2) подаци јасно указују да је укупан број планираних часова и разредне и предметне наставе који ће се реализовати у школској 2010/11. години у оквиру пројекта 141.

Закључно са крајем новембра укупно су реализована 54 часа, односно (38,31%). Евидентно је да је највећи број часова у разредној настави како планираних, тако и реализованих у оквиру когнитивних компетенција у настави природе и друштва (планирано 39,1%, остварено 37,04%).

Интерперсоналне компетенције чији развој је посебно изражени на часовима васпитног рада одјељенске заједнице, статистички гледано, подразумијевају 13 часова, или 9,21% од укупног броја часова, док је реализовано 10 часова или 18,52%.

У реализацији пројекта 16 часова (11,35%) планирано је за српски језик, реализована су 4 часа (7,41%), док иза њих слиједе часови математике и ликовне културе са по 5 часова или 3,55% планираних, те музичка култура на коју отпада 4 часа.

У нижим разредима доминирају електронски израђене мапе, док је број ручно рађених мапа занемарљив. У односу на врсту мапе коју су наставници

разредне наставе користили на готове моделе отпада 9, 26%. Скице часа процентуално су заступљене са 90,74%. Забиљешке ученика са часа су биле доминантне као вид нове врсте писања забиљешки, када говоримо о реализованим часовима.

На реализацију програма у разредној настави отпада 43 часа (31%). У предметној настави највише часова планирано је у оквиру енглеског језика (10, или 18,52%), потом равномјерно је заступљена реализација са по 5 (3,54%) часова у оквиру предмета математика, информатика, биологија, вјеронаука и ВРОЗ. На часове историје и географије отпада 2,84% од укупног броја часова.

У предметној настави укупно је реализовано 18 часова (33,33%). У односу на практична искуства наставника можемо говорити о доминацији електронских мапа ума у односу на ручне. Скице часа ученика непосредно након реализације часа у смислу ефикасности и креативности су на завидном нивоу. Наставници су претежно користили самостално израђене скице часа усклађене са нивоима и предзнањима својих ученика. У оквиру развијања интерперсоналних компетенција ученика кроз васпитни рад биће реализоване различите теме из програма васпитног рада са одјељењском заједницом:

- организација одјељењског колектива кроз припремање и усвајање разредних правила (прва и друга тријада);
- самоконтрола негативних реакција;
- сви треба да будемо одговорни за своја осјећања и понашања;
- не морамо сви да будемо исти – толеранција различитости;
- одговорност и свјесна дисциплина;
- систем вриједности;
- вриједности које произилазе из рада;
- међусобно поштовање родитеља и дјецe;
- однос између ученика и наставника;
- одлазак – прича.

Динамика реализације ових тема одвија се према плану реализације програма васпитног рада са одјељењском заједницом.

За наставнике који нису обухваћени обуком за израду електронских мапа ума предвиђено је да ураде теоријске теме из Приручника како би се упознали са стратегијама успјешног учења и законитостима процеса учења и памћења у изграђивању стратегија успјешног учења код ученика. Наставницима је сугерисано да могу у оквиру свог предмета, приликом обраде или утврђивања градива, да преко мапа ума раде записе на табли, понављање градива (преко припремљених мапа ума – читање и кориштење мапе ума као извор података приликом одговора на постављена питања), а посебно да развијају код дјецe потребу за стицањем и развијањем вјештине самосталног учења на стратегијама мапа ума.

Подразумијева се да све ово примјењују и наставници који су прошли обуку за електронску израду мапа ума, посебно што је непрестано, у оквиру обуке, скретана пажња на мапе ума као средство и стратегију лакшег, успјешнијег и ефикаснијег учења. Крајњи циљ је да се ученици обуче и да свакодневно користе мапе ума и тако континуирано развијају своје кључне компетенције у оквиру учења учења и тако, уз појачано интересовање, развијају прецизније памћење, усмјерено и свеобухватније размишљање. Ситуација учења је креативнија, забавнија и спонтанија, а подразумијева и укључује организацију сопствених идеја, података, уз сагледавање односа међу њима.

Искуства наставника и ученика у примјени мапа ума су позитивна. Наташа Николић, професор разредне наставе сматра да *дјеца уче брже и на занимљивији начин, јер гледају и слушају у исто вријеме. Много се радују таквим часовима и више су мотивисани за учење путем мапа ума*, а Драгана Васиљевић, професор разредне наставе је приликом примјене мапа ума у настави примијетила да *ученици брже памте и постиже се успјешније учење. Такође, час је занимљивији и ефикаснији, лакше су меморисали поједине појмове. Изражена је креативност код ученика и жеља да самостално креирају мапе. Истовремено се посрјећује тимски и такмичарски дух. Разбијена је и монотонија приликом учења. Учење постаје креативније. Понављање градива је, такође, знатно брже и ефикасније.*

Ученицима се допао овакав начин рада и радо су га прихватили. Одушевљени су јер је ово био нови облик учења за њих, а час је занимљив, ефикасан, забаван и лијеп. Свиђа ми се јер лакше и брже науче лекцију преко мапе. *“Другачији је од других часова...Занимљиво, више сазнам.... Мапа ума је шарена. Боље размишљам....Боље научим и мапа ума ми помаже приликом одговарања. Час је занимљив, није досадан и свиђа ми се...Брже научим и заједно радимо“*. Многи ученици су изјавили да су имали осјећај као да су се играли. Изражавали су жељу да овако раде сваки дан јер су кроз дружење и игру заправо учили. Теодора, ученица IV₂ имала је, такође, позитивно искуство: *„Мени се толико свидјело да сам и ја код куће направила једну мапу ума. Нисам се осјећала као да сам у школи, осјећала сам се као да су ми другари дошли кући па смо нешто цртали и писали“*.

У односу на реализоване часове помоћу мапа ума, као средства стратешког образовања, а на основу практичног искуства наставника, могуће је груписати запажања:

- часови су ефикаснији са појачаним интересовањем и кооперативношћу ученика на нивоу комуникације наставник – ученик, ученик – градиво, ученик – ученик;
- интензивирани су когнитивне способности ученика (запажају детаље, апстракују садржаје, одвајају битно од небитног, повезују појмове у цјелине);

- изражена је спонтаност, креативност и неусиљеност на часовима, повољна емоционална клима;
- евидентно је разумијевање наставног градива на само у меморисњу појмова него и у продубљивању односа између појмова;
- изражена је тенденција ка крајњем усвајању знања, вјештина и навика у раду ученика;
- пружа се могућност да се у сваком тренутку задржава слика знања у видокругу са уравнотеженим и свеобухватним разумијевањем градива у цјелини;
- рационализује се вријеме у односу на линеарне забиљешке ученика;
- самосталном употребом мапе ума ученици управљају властитим учењем, боље се сналазе у свијету технолошких промјена, социјалних и интерперсоналних односа и комуникације;
- велики помак интересовања с поучавања на сам процес учења.

5. ЗАКЉУЧАК

Искуства из примјене овог пројекта могу представљати подстицај за ефикаснију организацију стручног усавршавања наставника, стручних сарадника и директора са тежиштем на оспособљавању младих да уз помоћ мапе ума уче лакше, успјешније и да изграђују умијећа од посебног значаја за успјешну социјалну интеграцију.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Станојловић С., *Школа и развој компетенција - како учити и како живјети с другим*, Педагошки факултет, Бијељина, стр. 15, 2010.
- [2] Сузић Н., *Педагогија за XXI вијек*, ТТ- Центар, Бања Лука, стр. 70, 2005.
- [3] Визек-Видовић В., *Образовање учитеља и наставника у Еуропи из перспективе цијеложивотног учења*. На сајту: www.nsk.hr/cuk/dokumenti.
- [4] Сузић Н., *Како мотивисати ученике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, стр. 274, 1998.
- [5] Vuzan Т., Vuzan В., *Мапе ума*, Финеста, Београд, стр. 48, 1999.
- [6] Vuzan Т., *Користите обе хемисфере мозга*, Финеса, Београд, 2005
- [7] Станојловић С., *Школа и развој компетенција - како учити и како живјети с другим*, Педагошки факултет, Бијељина, стр. 48, 2010.